

CONCEPTUL DE MODERNIZARE A ÎNVĂȚĂMÎNTULUI LA DISCIPLINELE CU CARACTER UMANIST

ARON PETRIC, EL. IONESCU-MICIORA, CORNELIA GRÜNBERG,
EUGENIA FLORESCU

I. Modernizarea învățămîntului — cerință obiectivă a epocii contemporane¹

Îzvorâtă din condițiile concret-istorice ale epocii noastre și mai ales ale procesului construcției socialiste, modernizarea învățămîntului, departe de a fi o „modă“, s-a impus ca un comandament major pentru teoria și practica didactică. Ea a devenit o preocupare cultivată tot mai mult, nu numai de cercetătorii de profesie, dar și de întregul personal didactic interesat în buna desfășurare a procesului de învățămînt, urmărind scopuri operative și de fundamentare științifică a activității instructiv-educative.

Întotdeauna caracterul contradictoriu al progresului s-a manifestat în învățămînt și prin existența unui anumit decalaj dintre suma cunoștințelor și tehnicilor elaborate de societate la un moment dat și cea însușită de tineretul studios. Revoluția tehnico-științifică și ritmul accelerat al desfășurării evenimentelor fac ca în etapa actuală reducerea la minimum a acestui decalaj să devină o condiție sine qua non pentru realizarea și sporirea eficienței sociale a învățămîntului de toate gradele. Prin forța împrejurărilor, școala trebuie să se angajeze în transmiterea unui volum mare de cunoștințe din ce în ce mai complexe, căutînd în același timp modalitatea de a evita „uzura lor accelerată“. Ca urmare, revoluția tehnico-științifică actuală implică transformări structurale și neîncetate ale procesului de învățămînt. Natura transformărilor este determinată obiectiv de faptul că știința în epoca contemporană cunoaște o adîncire a caracterului său teoretic.

Însăși elaborarea metateoriilor sau aplicabilitatea tot mai largă a axiomatizării, formalizării etc. dovedesc o creștere a ponderii momentului rațional și a funcției explicative a cunoașterii științifice contemporane. În mod corespunzător, pe plan pedagogic are loc accentuarea funcției formative a conținutului învățămîntului, urmărindu-se, cu tot mai multă stăruință, dezvoltarea și valo-

---

¹ Problema în variatele ei aspecte este dezbătută în presa de specialitate din țara noastră. Dintre articolele apărute cităm: Stanciu Stoian, *Pedagogia și Cibernetica* în vol. *Teorie și metodă în științele sociale*, Ed. Politică, Buc., 1965; Berca Ion, *Probleme psihopedagogice ale modernizării învățămîntului*, „Revista de pedagogie“ nr. 5/1966; Apostol Pavel, *Accelerația dezvoltării sociale și învățămîntul*, în vol. *Teorie și metodă în științele sociale* etc.

rificarea mai judicioasă a capacității, a posibilităților intelectuale reale ale elevilor. Iată deci o caracteristică a etapei actuale în dezvoltarea învățământului, care presupune de fapt o asemenea pregătire a tinerilor încât să le permită nu numai o continuă instruire post-școlară, ci și — concomitent chiar cu studiul organizat al diverselor discipline — însușirea și integrarea în sistemul de cunoștințe dobândit în școală a unor noi informații și date științifice provenind din alte surse și pe alte căi. Aceasta înseamnă, printre altele : schimbarea raportului dintre cantitatea cunoștințelor faptice și cele referitoare la principii, legi, în favoarea celor din urmă, reducerea acțiunilor educative de stimulare a aptitudinilor de memorare și reproducere dublată de o acțiune energetică de dezvoltare a aptitudinilor de sinteză, orientare critică și dezvoltare a deprinderilor de muncă intelectuală independentă. Putem de aceea aprecia că orice măsură pedagogică luată în acest sens răspunde uneia dintre cele mai importante cerințe ale modernizării învățământului. Pe de altă parte, întotdeauna știința s-a dezvoltat în strânsă legătură cu cerințele practicii sociale. În condițiile revoluției tehnico-științifice contemporane, se cristalizează o cerință nouă : îmbinarea organică a științei cu producția într-un proces unic, dirijat de societate. Astfel știința devine tot mai mult o forță de producție, iar producția — aplicare tehnologică a științei moderne. Omul destinat să trăiască într-o asemenea societate, fără îndoială trebuie să fie pregătit pentru perspectivele acestui proces și acomodat cu terminologia și aparatura tehnică modernă. Istoriceste, în minimul științific-cultural necesar și obligatoriu pentru fiecare tânăr intră tot mai mult o serie de cunoștințe și metode de lucru care anterior erau de domeniul laboratoarelor de specialitate. De aceea școlii, ca instituție socială, îi revine menirea să pregătească tînăra generație în spiritul unei armonioase îmbinări a cunoștințelor fundamentale cu cele aplicative, în spiritul unei legături active cu producția socială. Măsurile pedagogice luate în acest sens nu sînt altceva decît măsuri de modernizare a procesului de învățămînt.

Revoluția tehnico-științifică, pe baza căreia am încercat mai înainte să evidențiem necesitatea modernizării învățământului și unele trăsături caracteristice ale acestui proces, se desfășoară în condițiile ritmului accelerat al dezvoltării sociale, determinat în primul rînd de conținutul principal al epocii noastre : trecerea de la capitalism la socialism. Aspectul calitativ specific al acestui proces este trecerea pe cale revoluționară de la societatea dominată de ultima formă istorică a exploatării, la societatea fără exploatare, iar printre urmările lui se numără și creșterea complexității relațiilor și situațiilor sociale, precum și sporirea rapidității cu care au loc evenimentele. Perioada de trecere de la capitalism la socialism în condițiile revoluției tehnico-științifice actuale are o deosebită influență asupra dezvoltării spirituale a omului contemporan. Istoria aduce dovezi incontestabile asupra necesității, a inevitabilității integrării individului în societate. Iar integrarea socială a omului este în ultimă instanță condiționată de nivelul său științific-cultural, de capacitatea sa de a înțelege evenimentele sociale și politice, de pregătirea sa în vederea participării active la procesul social. Ca urmare, sporește interesul pentru științele sociale și pentru problemele omului în societatea contemporană. Universul spiritual al individului se îmbo-

gătește și se complică. Apare o sete deosebită pentru cunoaștere și o neliniște permanentă pentru măsura acestei cunoașteri. Școala, ca factor principal în procesul formării tinerei generații, nu poate să nu țină seama de asemenea fenomene.

În teoria și practica pedagogică, tot mai insistent își fac loc *preocupări privitoare la locul și importanța cunoștințelor umaniste în ansamblul disciplinelor transmise prin școală, privitoare la predarea diferitelor științe sociale, în raport cu nivelul de dezvoltare a cunoașterii umane*. Orice măsură pedagogică luată în direcția dezvoltării acestor preocupări nu este altceva decât o măsură a modernizării învățămîntului.

Cerințele modernizării învățămîntului își sporesc importanța în condițiile societății socialiste. „Construirea socialismului — orînduire socială superioară a omenirii — se înfăptuiește pe baza științei celei mai înaintate, a folosirii legilor obiective de dezvoltare a societății ; în aceasta constă esența superiorității societății noastre socialiste”², a spus tov. Nicolae Ceaușescu la întîlnirea conducătorilor de partid și de stat cu oamenii de știință. De asemenea, o caracteristică a orînduirii socialiste este creșterea rolului factorilor subiectivi, descătușarea tuturor potențelor personalității umane și punerea lor în slujă cauzei comunismului. Omul nou făurit de socialism este omul cu atitudine activă, multilateral dezvoltat, la care se îmbină un fond armonios de cultură generală, o bogată viață spirituală, cu specializarea profesională și o înaltă conștiință politică și morală. Un asemenea om trebuie să făurească școala socialistă. De aceea, exigențele pe care le ridică actualitatea socialistă în fața teoriei și practicii pedagogice impun o continuă și optimă adaptare a activității instructiv-educative la cerințele contemporaneității, sarcină de mare răspundere socială și patriotică, și aceasta nu înseamnă altceva decât o continuă modernizare a procesului de învățămînt.

Se poate afirma că modernizarea învățămîntului este o condiție a realizării eficienței sociale a școlii, reclamată în mod obiectiv de revoluția tehnico-științifică mondială, de complexitatea socială a epocii de trecere de la capitalism la socialism, de dezvoltarea spirituală a omului contemporan și mai ales de cerințele practicii construcției socialiste.

În cele ce urmează ne propunem să relevăm cîteva aspecte ale modernizării la disciplinele umaniste.

II. Raportul dintre inovație și tradiție în cadrul procesului modernizării învățămîntului

Una dintre cele mai controversate probleme privitoare la modernizarea învățămîntului a fost raportul dintre tradiție și inovație, dintre clasic și modern. A existat și se mai resimte încă în unele materiale tendința de a absolutiza unul sau altul din cele două aspecte. Dorința de a pune în valoare cît mai

² Nicolae Ceaușescu, *Expunere cu privire la îmbunătățirea organizării și îndrumării activității de cercetare științifică*, București, Ed. politică, 1965, pag. 6.

mult cuceririle spectaculoase ale cunoașterii omenești a dus uneori la „cultul inovației”, la supraaprecierea posibilităților — în etapa actuală — a ciberneticii pedagogice, la reducerea discuției privind modernizarea la problema folosirii noilor tehnici în învățământ. În ultimul timp însă își face loc tot mai hotărât opinia unui echilibru între clasic și modern, cu motivarea științifică a proporțiilor unuia respectiv, prin condițiile reale ale învățământului.

Tradițiile culturale sînt „vehiculele” prin care se perpetuează și se transmit cunoștințele, moravurile, întreaga experiență acumulată în cultura anterioară, permițînd și generînd inovațiile. Inovațiile se sprijină întotdeauna pe materialul preexistent, pe valorile culturale anterior acumulate.

Prin intervenții, descoperiri, inclusiv prin modernizare, inovațiile creatoare de noi valori culturale fructifică pe de o parte tradițiile care le-au pregătit apariția, sporindu-le eficiența, iar pe de altă parte înfrîng conservatorismul unor elemente ale tradiției, acolo unde și în măsura în care ele frînează realizarea noilor valori.

Astfel, în etapa actuală a dezvoltării societății și — în consecință — a învățămîntului, cînd optimizarea procesului instructiv-educativ a devenit stringentă, modernizarea acestui proces nu poate și nici nu trebuie să însemne neglijarea ori condamnarea și respingerea experienței școlii tradiționale, chiar dacă noile achiziții ale științei și tehnicii își cer și ele — după o prealabilă prelucrare didactică — includerea în suma cunoștințelor pe care elevii noștri de azi trebuie să le posede. Iar aceasta presupune — potrivit legăturii permanente, firești, între obiectul de învățămînt și știința pe care o reprezintă — completarea și ridicarea conținutului de cunoștințe socotite indispensabile pregătirii tineretului școlar la nivelul științei contemporane, precum și o judicioasă organizare și eșalonare a cunoștințelor respective.

Problema optimizării (modernizării) a constituit o preocupare majoră și pentru alte etape ale dezvoltării învățămîntului; școala tradițională a rezolvat-o cu mijloacele de care dispunea atunci, obținînd rezultate pozitive care nu pot fi ignorate, întrucît s-au dovedit folositoare formării tinerei generații.

Azi, cînd problema se pune iarăși — și cu acuitate — condițiile reapariției și posibilitățile ei de rezolvare fiind însă diferite, soluțiile tradiționale nu mai pot fi singure la fel de eficiente ca în trecut.

Ar fi cu totul nepotrivit ca — de dragul așa-zisei respectări a tradiției — să nu admitem perspectivele deschise de exemplu de pedagogia cibernetică, de sociologia pedagogică etc., ale căror principii nu numai că nu contravin, dar de fapt își trag seva din soluțiile folosite și din rezultatele obținute de școala tradițională, le corelează și încorporează în soluții științifice noi. Cînd aplicăm procesului de învățămînt noțiunea de modern, cu corolarul ei — modernizarea, noi îi dăm un sens diferit atît față de cel din polemicile filozofice și religioase ale secolelor X—XIII, cît și față de cel din celebrele polemici literare între „antici și moderni” de la sfîrșitul secolului al XVII-lea, reluate — mutatis mutandis — în discuțiile cu privire la noile curente ale artei secolului nostru. În aceste dispute, noțiunea era utilizată fie cu un subînțeles laudativ (independență de gîndire, cunoașterea și asimilarea celor mai recente descoperiri, spirit

inovator, absența rutinei), fie cu un sens eminamente pejorativ (ușurință, goană după modă, urmărirea schimbărilor de dragul schimbărilor, renunțare la tradiții etc.). Trebuie să distingem net două accepțiuni ale cuvîntului modern pe care ne-am permite să le desemnăm prin polaritatea modernism — modernitate. Există o căutare de suprafață a modernului, prin înnoiri cu orice preț. Împotriva unei asemenea înțelegeri metafizice, anistorice a modernului, care opune tradiția inovației și transformă căutarea noului într-o modă frivolă, s-a ridicat vehement Engels, considerînd-o „... o expresie... vagă,... lipsită de conținut și ... imprecisă...”³. Acestui modernism i se opune însă adevărata modernizare care corespunde transformărilor reale, progresive și necesare ale cunoașterii, care presupune căutarea noului impus de dezvoltarea reală, de progresul practicii și cunoașterii umane.

Metode și procedee pedagogice care la prima vedere ni se par noi trebuie supuse unei analize obiective, multilaterale și minuțioase. Se poate întîmpla ca ceea ce pare nou să se reducă în fond doar la forma sa exterioară și să nu atingă esențialul.

Astfel, ar fi lipsit de sens ca de dragul „modei” să facem neapărat caiete-program pentru lecțiile de materialism-istoric, lecții care presupun o dezbateră activă, vie, a celor mai arzătoare fenomene social-politice contemporane și care au drept scop formarea unei opinii comuniste *active*, științific motivate.

Modernizarea, ca acțiune permanentă care îmbină organic continuitatea și discontinuitatea dezvoltării învățămîntului, are desigur și anumite determinări concret-istorice care delimitează problemele modernizării pentru o etapă dată. Pe lîngă determinările evidențiate în prima parte a lucrării: sporirea funcției formative a învățămîntului, întărirea legăturii dintre cunoștințele fundamentale și cele aplicative, *lărgirea conținutului cunoștințelor privitoare la om și societate*, mai putem vorbi și despre o serie de caracteristici ale acestui proces, reieșite din analiza psihologică a acțiunilor educative, ca, de pildă, accentuarea problemelor legate de procesul însușirii cunoștințelor, individualizarea procesului de învățămînt etc., aspecte pe care nu ne propunem a le discuta în studiul de față.

Ce se înțelege, de fapt, prin modernizarea învățămîntului? În Dicționarul limbii române găsim pentru cuvîntul „modern” definițiile: ceva care aparține timpurilor prezente sau apropiate de noi, sau în pas cu progresul actual, iar pentru cuvîntul modernizare: acțiunea de înnoire. Sensul etimologic al cuvintelor surprinde accepțiunea în care se încetățenește tot mai mult conceptul de modernizare în limbajul oamenilor care se ocupă de teoria și practica pedagogică. *Modernizarea învățămîntului reprezintă acțiunea continuă de înnoire a conținutului și metodelor predării, a teoriilor pedagogice și a metodelor de cercetare, în raport cu cerințele contemporaneității, în vederea realizării eficienței maxime a procesului de învățămînt.* În acest sens, *modernizarea presupune dezvoltarea învățămîntului sub semnul continuității și discontinuității, al tradiției și inovației, al clasicului și modernului.*

³ Marx-Engels, *Opere*, vol. I, Buc., 1957, E.S.P.L.A., pag. 474.

III. Direcțiile principale ale modernizării învățămîntului

Dacă modernizarea învățămîntului este o acțiune permanentă de care depinde în etapa actuală eficiența socială a școlii, desigur că ea trebuie să se manifeste în toate compartimentele teoriei și practicii didactice, compartimente ce se implică prin conținutul lor esențial. În publicațiile de specialitate, se conturează de obicei următoarele direcții: modernizarea conținutului, care abordează problematica legată de întrebarea „ce anume transmitem tinerei generații prin școală, în raport cu cerințele practicii sociale contemporane”. Un conținut înnoit permanent presupune însă și o continuă înnoire a mijloacelor pedagogice; de aici, modernizarea metodelor, mijloacelor și procedeeleor pedagogice, ca o altă direcție, care de fapt răspunde la întrebarea „cum transmitem cunoștințele considerate utile”. În sfîrșit, toate acestea implică de asemenea și modernizarea teoriei și metodei de cercetare, sau, cu alte cuvinte, formarea la toți cei care lucrează, într-un fel sau altul, în școală, a unui mod creator de abordare a sarcinilor instructiv-educative.

Progresul tehnic și științific al unei țări depinde într-o măsură considerabilă de calitatea pregătirii cadrelor, de gradul în care se previne din timp diferența de nivel între pregătirea obținută în școală și cerințele vieții. Cunoașterea umană înregistrează multe succese într-un timp relativ scurt. Este evident faptul că uneori cunoștințele din școală sînt depășite încă de la terminarea ei. Dacă acceptăm părerea că omul poate să cuprindă cunoștințe tot mai complexe, atunci aspectele legate de metodică organizării conținutului și a transmiterii lui capătă o mare însemnătate socială, iar dacă nu o acceptăm, întreaga discuție devine inutilă. Cercetările științifice de psihologie, pedagogie și sociologie sînt unanime în concluzia că accelerația dezvoltării sociale are o influență cu preponderență stimulativă asupra dezvoltării individului. Omul ca ființă plastică, adaptabilă, a răspuns la mobilitatea foarte mare a condițiilor sociale prin transformări ale vieții spirituale și modificări în structura psihică. Se aduc în susținerea acestui punct de vedere chiar și indici statistici ca: sporirea volumului producției sociale, sporirea duratei medii de viață și creșterea perioadei bioactive, creșterea fizică etc. Apare deci o întreagă dinamică a categoriei „particularitățile de vîrstă”. Este o realitate faptul că astăzi ne adresăm unor copii cu o mai mare putere de generalizare și cu o sensibilitate sporită.

Ca urmare, studierea modernizării conținutului cere găsirea unor criterii cît mai precise pentru selectarea din stocul de informație științifică și culturală a cunoștințelor necesare pentru a forma la elevi un *sistem de cunoștințe* care să le asigure posibilitatea unei instruiți post-școlare.

Criteriul cel mai sigur pare a fi cel al esențialității cunoștințelor în raport cu practica social-istorică, adică în raport cu importanța lor teoretică și cu aplicabilitatea lor directă în practică⁴. Asemenea criterii pentru disciplinele umaniste par abstracte, dacă nu considerăm practica social-istorică ca ansam-

⁴ Paul Popescu-Neveanu, *Unele probleme actuale ale didacticii și psihologiei învățării*, vol. *Studii de didactică și psihologia învățării*, Buc., 1964, E.D.P.

blul experienței productive și spirituale a omenirii. În etapa actuală, când se semnalează pericolul unei mecanizări extreme, realizarea unui echilibru armonios între cunoștințele din domeniul disciplinelor realiste și cele din domeniul disciplinelor umaniste are o mare însemnătate teoretică și practică pentru dezvoltarea omului în societate. În cadrul disciplinelor umaniste este, de asemenea, foarte important a se stabili ordinea și ponderea cunoștințelor în raport cu necesitățile spirituale ale omului de azi. De pildă, în studiul istoriei literaturii române este firesc să se acorde suficient timp atât studierii scriitorilor noștri clasici cât și acelor scriitori și acelor opere literare deosebit de semnificative pentru problematica omului contemporan. În aceeași ordine de idei, credem că la istoria universală — atât la clasa a VII-a, cât și la clasa a X-a — ar fi necesar să se acorde mai mult spațiu problemelor referitoare la apariția și dezvoltarea sistemului mondial socialist, la lupta clasei muncitoare din țările capitaliste și la lupta popoarelor coloniale pentru independență, iar la clasa a VII-a să fie tratate într-o lecție specială principalele aspecte ale dezvoltării tehnicii și științei contemporane. De asemenea, ar fi bine ca și în filozofie să se rezerve un spațiu mai larg unor teme legate de cele mai arzătoare probleme actuale ale științei și culturii omenesti.

Modernizarea conținutului tuturor disciplinelor școlare — deci și ale celor umaniste — implică, fără îndoială, *completarea materialului de studiat* cu unele dintre recente achiziții ale științelor respective dar și (mai cu seamă) *introducerea concepțiilor moderne care și-au făcut loc în domeniul acestora*.

În studierea unor teme de marxism-leninism se obișnuiește, uneori, ca în argumentare (de exemplu: la trăsăturile imperialismului, la teoria cunoașterii etc.), să se folosească materialul faptic întâlnit în operele clasiceilor marxism-leninismului, caracteristic pentru sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, fără să se facă, în schimb, referiri la datele științifice actuale. La lecțiile de istorie — disciplină cu un rol deosebit de important în formarea concepției științifice despre lume și societate, în educarea la elevi a sentimentelor patriotice și internaționaliste — trebuie să se îmbine riguros materialul concret istoric cu interpretarea justă în spiritul materialismului istoric. În cuvîntarea rostită la a 45-a aniversare a creării P.C.R., tovarășul Nicolae Ceaușescu subliniază că „Interpretarea științifică, obiectivă a evenimentelor social-politice în toată complexitatea lor, poate fi făcută numai în lumina materialismului dialectic și istoric, cea mai înaintată concepție despre lume și viață”⁵. Trebuie evitată și folosirea de către profesori a unei terminologii depășite (spre exemplu: etapele crizei generale a capitalismului, încercuirea capitalistă etc.), care dezorientează elevii, mai ales atunci când — pentru aceleași fenomene — la alte discipline se folosesc alți termeni și aprecieri diferite. Este indicat ca — atât la lecțiile de marxism-leninism și de istorie, cât și la celelalte discipline umaniste — să se folosească documentele de partid și de stat, precum și documente ale mișcării comuniste și muncitorești internaționale.

⁵ Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*, Buc., 1966, Ed. Politică, p. 6.

Modificările privind conținutul diferitelor discipline nu trebuie (și nici nu pot fi) înțelese doar în sensul adăugirii de noi date informative la cele existente, deci ca o aglomerare a lor, ca o creștere a volumului, ci — îndeosebi — ca o sporire a calității conținutului predării.

Sporirea calitativă în acest compartiment al procesului de învățământ e realizabilă în primul rând prin reevaluarea întregului conținut, prin punerea lui de acord cu stadiul actual de dezvoltare a științelor de bază și prin reținerea (după o prealabilă și chibzuită selectare) numai a ceea ce este esențial din ansamblul de date, numai a ceea ce poate constitui fundamentul teoretic al priceperilor și deprinderilor practice necesare, precum și temeiul acumulării altor cunoștințe utile pregătirii și formării tinerei generații. Întrucât capacitatea de informare și posibilitățile de acumulare nu sînt nelimitate nici în perioada școlărității și ca atare ele trebuie cheltuite cît mai rațional și economic, e bine ca o dată cu introducerea unor date noi să se facă și delestarea conținutului predării.

La *limba română*, reconsiderarea conținutului trebuie să țină seama neapărat de extinderea și de rezultatele cercetărilor și studiilor de lingvistică teoretică și aplicată, de implicațiile și aportul lingvisticii la rezolvarea a tot mai numeroase probleme practice. În consecință, în conținutul studiului limbii române în școală e firesc să-și facă loc treptat și alte probleme ori aspecte care n-au mai fost puse sau n-au fost lămurite pînă acum în gramaticile tradiționale. Astfel, studierea limbii române în școală va avea, probabil, în curînd ca subiect nu atît descrierea regulilor, cît mai ales explicarea lor, nu atît clasele, cît raporturile gramaticale, legăturile dintre necesitățile exprimării și procedeele utilizate pentru satisfacerea lor etc. În general, studiul va trebui să pună accentul pe acele cunoștințe cu o mai mare eficiență în aplicarea practică, va trebui să se extindă și (eventual numai) în primele clase ale școlii medii, în scopul consolidării cunoștințelor și deprinderilor dobîndite în ciclul școlar anterior și al pregătirii pentru cercetarea scriitorilor studiați la istoria literaturii române.

În privința *literaturii române*, modernizarea conținutului disciplinei va trebui să însemne — pe de o parte — adoptarea (și adaptarea) noilor achiziții obținute prin valorificarea moștenirii literare „care se integrează organic în densitate prezentului”⁶, ca și prin cercetarea științifică a noilor creații intrate în circulație, iar pe de altă parte înnoirea concepției referitoare la interpretarea și aprecierea fenomenului literar. Ca o consecință imediată, se impune realegerea textelor destinate claselor V—VIII avînd grijă deosebită pentru însușirile lor artistice, capabile să cheazășuiască îndeplinirea funcției cognitive și educative a disciplinei, stimularea și formarea gustului pentru literatură de bună calitate. Permanentizarea în manualele acestor clase a unor texte neliterare, precum și absența altora de incontestabilă valoare (de pildă „Miorița”) sînt de neînțeles. Se impune, de asemenea, cu necesitate o foarte riguroasă și judicioasă selectare și organizare a materialului de studiat la clasele IX—XII, reținîndu-se din bogatul tezaur al literaturii noastre doar ceea ce este semnificativ și esențial pentru

⁶ George Ivașcu, *Valori în „Contemporanul”*, 1966, nr. 16.

dezvoltarea și pentru înțelegerea dezvoltării ei istorice : scriitori și opere din trecut — considerate ca permanente —, iar din epoca actuală — cele care prezintă garanțiile unor valori durabile —, capabile să asigure un fundament real și solid oricărui efort întreprins în direcția acumulării altor cunoștințe, dezvoltării spiritului critic, posibilităților de justă observare, înțelegere și apreciere a literaturii.

Cu alte cuvinte, modernizarea conținutului predării istoriei literaturii noastre trebuie să echivaleze cu o „substanțializare“ a programei. Operația excluderii din programă a unor scriitori și opere și — concomitent — a includerii altora ca : Lucian Blaga, Nicolae Iorga, Eugen Lovinescu, Horia Lovinescu etc. (reducându-se totodată și volumul global al materiei în folosul adâncirii studiului), va fi — fără îndoială — o operație delicată, dar salutară în ceea ce privește ridicarea nivelului calitativ al predării literaturii române în școală.

La *istorie*, în unele manuale, în special cele de istorie antică și medie, nu există un echilibru între volumul de date și interpretarea lor. Dacă ne-am referi, din acest punct de vedere, la conținutul citorva lecții din istoria Orientului antic (Statul egiptean, Mesopotamia etc.), a Greciei antice (Grecia preelenică, Atena în secolul al VI-lea î.e.n., războaiele greco-persane, războiul peloponeziac și decăderea Atenei etc.), a Romei antice (marile cuceriri romane, începutul războaielor civile, căderea republicii romane, dezvoltarea politică a Imperiului roman în secolele I—II e.n. etc.), sau din istoria evului mediu (Statul franc în timpul merovingienilor și carolingienilor, Cruciadele, Imperiul și papalitatea din sec. al X-lea pînă în secolul al XIII-lea etc.) am constata că ele conțin multe date, atât cronologice, toponimice și onomastice, precum și multe evenimente, ceea ce se răsfrînge în mod negativ asupra predării lecțiilor, prin prezentarea unor date în sine, care încarcă memoria elevilor, fără a fi folosite în suficientă măsură în scopul dezvoltării gândirii dialectice a elevilor, în explicarea proceselor istorice, a legăturilor lor cauzale.

Modernizarea conținutului predării disciplinelor umaniste presupune — de asemenea — o reorganizare, resistemizare și corelare a cunoștințelor, în conformitate cu realele particularități de vîrstă ale elevilor și cu logica științelor pe care le reprezintă obiectele de învățămînt. Lucrul e atestat că necesar și posibil de cercetările din domeniul diverselor științe și de experimentele pedagogice întreprinse în ultima vreme, cercetări și experimente care au înregistrat — printre altele — și o tot mai mare apropiere a logicii disciplinelor de logica științelor.

Sondaje (restrînse pînă acum doar la cîte un capitol sau temă) pentru determinarea posibilităților de aplicare a sistemului instruirii programate (de pildă, la studierea limbii române în școală), sistem care se bazează pe o înlănțuire riguros logică a cunoștințelor și proceselor mintale, nu s-au putut efectua decît după o prealabilă reordonare a materialului în raport de relațiile logice existente între diverse noțiuni sau componente ale noțiunilor.

Condiție ineluctabilă a programării, strînsa, raționala înlănțuire și sistematizare a cunoștințelor nu poate decît contribui la îmbunătățirea rezultatelor studiului la oricare dintre disciplinele umaniste, chiar și dacă e realizat în formele lui tradiționale. Concomitent cu reorganizarea și resistemizarea conținutului

tului învățământului se impune și o mai atentă corelare a cunoștințelor din cuprinsul unei discipline școlare, ca și a celor care constituie conținutul diverselor obiecte de studiu. În afară de faptul că o asemenea acțiune ar favoriza dezvoltarea gândirii elevilor și însușirea mai temeinică a cunoștințelor, dar ar preveni atât reluările inutile, obositoare și plicticoase, cât și risipa de timp pe care nu ne-o putem îngădui în nici un sector de activitate, inclusiv în cea instructiv-educativă.

Actualele programe școlare mai păcătuiesc încă din acest punct de vedere. Iată numai câteva exemple. Nuvela „Alexandru Lăpușneanu” a lui C. Negruzzi este propusă pentru analiză de două ori consecutiv : o dată prin programa cl. a IX-a, la teoria literaturii, și a doua oară prin programa de istoria literaturii române pentru cl. a X-a.

În actualul plan de învățământ și desigur și în practica didactică apar și unele deficiențe în cea ce privește corelarea obiectelor. Astfel, în programele școlare se vorbește despre Dimitrie Cantemir, atât ca om de cultură cât și ca personalitate politică, în clasa a VII-a la istoria modernă universală, de două ori în clasa a VIII-a la istoria României, în clasa a IX-a la istoria literaturii române vechi, în clasa a X-a la istoria universală modernă, în clasa a XI-a de două ori la istoria României și o dată la bazele marxism-leninismului. Or, și în acest caz, precum și în altele, se poate respecta principiul concentrismului fără o revenire exagerată asupra aceluiași probleme, în detrimentul altora.

Alteori, repetarea identică a problematicii în programele aceluiași obiect, dar la clase diferite, nu stimulează aplicarea corectă, de către profesori, în mod diferențiat, a principiilor accesibilității și concentrismului.

Oricât ar fi de prețioase, intervențiile novatoare efectuate în conținutul învățământului nu pot chezașui — ele singure — optimizarea randamentului acestora în sensul și în măsura scontată ; limitate exclusiv la un sector al procesului de învățământ, ele nu pot avea decât o eficiență restrânsă.

De altfel, îngrădirea acțiunii acestor intervenții nici nu e posibilă : raporturile dialectice dintre componentele, laturile procesului și factorii care conlucrează la respectivul proces fac ca transformările care survin într-unul din compartimentele sale să reclame și să antreneze transformări în celelalte. Astfel, modificările din *conținutul* disciplinelor școlare — inclusiv al celor umaniste — impun modificări și în alte direcții, în primul rând în direcția *formelor*, adică a căilor și a modalităților de organizare a acțiunilor prin care se realizează sarcinile respectivului proces.

Importantă condiție a creșterii eficienței procesului de învățământ, modernizarea metodelor, procedeele, mijloacelor didactice și a formelor organizatorice constituie azi o preocupare de prim ordin.

Este ea justificată, sau nu ?

Dacă e adevărat că obiectivele școlii și (în legătură cu ele) sarcinile disciplinelor școlare au suferit sau trebuie să sufere modificări în sensul accentuării funcției formative a procesului de învățământ, în sensul creșterii aportului său

la dezvoltarea și valorificarea integrală a capacității intelectuale a tineretului școlar ; dacă este adevărat că aceste obiective și sarcini nu sînt realizabile numai prin modificarea conținutului, ci și prin intensificarea activității elevilor, prin constituirea — la aceștia — a unor acțiuni mintale și practice, esențiale sub raportul valorii lor cognitive și operaționale ; dacă este adevărat că metodele, procedeele și mijloacele tradiționale, ca și modalitatea utilizării lor s-au dovedit a nu fi egal operante, egal de eficiente nici în etapa anterioară a dezvoltării învățămîntului, atunci modernizarea lor trebuie considerată ca o necesitate obiectivă, iar preocupările și eforturile în direcția respectivă sînt pe deplin justificate.

În aceste preocupări și eforturi (ale pedagogilor, psihologilor, ale unor oameni de știință de alte specialități) se disting azi două principale tendințe : una care preconizează introducerea și extinderea, în școală, a unor metode și tehnici noi și — implicit — a altor forme de organizare a activității și cealaltă care preconizează ameliorarea modului de utilizare a căilor și a formelor organizatorice tradiționale.

Oricît ar părea de diferite, ambele tendințe ținesc la găsirea unor soluții metodice optime de stimulare și dezvoltare a posibilităților intelectuale.

Cea dintîi dintre aceste tendințe (cu mulți adepți, dar și cu destui opozanți) consideră că decalajul dintre pregătirea primită în școală și exigențele vieții de azi, deci că rămînerea în urmă a școlii față de nivelul progresului științific și tehnic, poate fi dacă nu total înlăturată, măcar redusă prin adoptarea unora dintre metodele, procedeele și mijloacele apărute o dată cu noile științe și cu dezvoltarea tehnicii moderne.

Succesele obținute în domeniul cercetărilor și al unor foarte variate activități practice, rezultatele pozitive înregistrate și de experimentele pedagogice în urma aplicării acestor metode, procedee și mijloace, par să îndreptățească nădejdi în privința eficienței aportului lor. Dintre acestea menționăm în primul rînd :

1. *Mijloacele audiovizuale moderne* (discurile, benzile de magnetofon, emisiunile radiofonice și de televiziune, filmul didactic și artistic) care au pătruns — treptat — și în școala noastră și care sînt considerate auxiliare prețioase și în studierea disciplinelor umaniste. Eficiența lor depinde de modul — adecvat și diferențiat — în care sînt utilizate, diferențierea fiind impusă de însăși caracteristicile (limitative) proprii fiecărei discipline, de natura (de specificul) conținutului disciplinelor, de sarcinile didactice ale activităților desfășurate în clasă.

Astfel, dacă studierea limbilor străine nu mai poate fi concepută azi fără ajutorul mijloacelor „audio“, dacă acestea pot sprijini chiar și studierea limbii materne (îndeosebi în dobîndirea unor cunoștințe de fonetică, a unor deprinderi de pronunțare corectă) și, într-o oarecare măsură, chiar studiul literaturii, ele sînt mai puțin folosite în studierea istoriei și a științelor sociale.

Totuși și în predarea Istoriei României s-ar putea introduce, spre exemplu, în cadrul unor lecții referitoare la perioada de după 23 August 1944 fragmente din cuvîntările conducătorilor de partid și de stat înregistrate și transmise în

clasă. Din bibliografia consultată, ne-a atras atenția experiența unor profesori din orașul Brno care au folosit fragmente din diferite piese cu teme istorice, imprimate pe bandă, unele pregătite chiar de elevii cercului de dramaturgie din școală, cu concursul profesorului de istorie, în mod special pentru teme din istoria patriei și din istoria universală.

Imaginile televizate sau filmate, întrucât se pretează mai ales la prezentarea unor acțiuni dinamice, sînt mai utile studiului literaturii și istoriei. De aceea, filmele documentare precum și unele filme artistice (cu scenarii realizate pe baza unor opere literare sau cu conținut istoric), ca și emisiunile de radio și televiziune, trebuie să însușească mai mult studierea istoriei și literaturii în școală. Ne asociem opiniilor exprimate în paginile ziarului *Solntse*, cu privire la necesitatea unor emisiuni speciale în sprijinul procesului de învățămînt. Pentru asigurarea eficienței unor asemenea emisiuni, credem că subiectele ar trebui propuse de specialiștii din Ministerul Învățămîntului încă în perioada definitivării programelor școlare pentru anul următor. În felul acesta ar exista suficient timp de pregătire și popularizare, iar emisiunile, prin planificarea lor, ar concura în timp cu studierea în școli a temelor respective.

Valoarea contribuției pe care o aduc mijloacele audiovizuale la optimizarea procesului de învățămînt justifică necesitatea introducerii lor în toate unitățile școlare. Aceasta cere însă — neapărat — asigurarea instalațiilor de rigoare, dotarea școlilor cu aparatură și materiale corespunzătoare, înnoirea tehnicii pedagogice și a organizării activității didactice (în clasă, în afara clasei și extrașcolară).

Deși prezentînd reale și mari avantaje, mijloacele audiovizuale — chiar cuplate, deci reducîndu-li-se limitele — nu pot fi considerate nici măcar ca o soluție suficientă (și cu atît mai puțin unică) pentru rezolvarea problemei creșterii randamentului disciplinelor umaniste.

2. *Procedeul modelării*, tot mai răspîndit în domenii foarte variate de activitate, este utilizat în procesul de învățămînt, datorită valorii lui metodologice deosebite, modului cum îmbină intuitivul cu abstractul. Procedeul presupune construirea, reproducerea schematică a unui sistem, a unei structuri, a unui mecanism sau obiect (existente sau presupuse a exista) și care servesc la cunoașterea lor (indirectă) pe bază de similitudine, de analogie. Folosirea procedeului modelării înlătură definitiv vechea înțelegere a intuiției ca o demonstrație concretă care nu implică analiză și abstracțiune⁷.

În studierea disciplinelor umaniste procedeul e utilizat, adesea, în vederea construirii — la elevi — a unor acțiuni mintale și practice, a mecanismului gândirii lor logice. De pildă, pentru formarea deprinderilor de analiză — gramaticală și literară — se recurge obișnuit la un model al acțiunilor, indicînd operațiile și ordinea succesiunii operațiilor care conduc la efectuarea corectă a analizei.

⁷ Paul Popescu-Neveanu, *Cu privire la necesitatea reconsiderării principiilor didactice*, în *Studii de didactică experimentală*, Buc., 1965, E.D.P., p. 337.

De asemenea la științele sociale, modelele logice ar sprijini înțelegerea categoriilor filozofice, sociale etc. Aplicarea procedurii modelării în studierea disciplinelor umaniste nu e de dată prea recentă ; recentă e doar valorificarea sa la un nivel superior, cu ajutorul tehnicii actuale și a înțelegerii mai exacte a posibilităților și limitelor folosirii procedurii.

3. Programarea are actualmente o destul de largă aplicare și suscită interesul unor oameni cu preocupări foarte variate.

Analogia stabilită între procesul de învățămînt și sistemele (cu autoreglaj) funcționînd pe baza comenzii și controlului, au făcut loc ipotezei că programarea ar putea fi utilizată cu bune rezultate și în procesul de învățămînt.

Integrată într-un ansamblu organizat de procedee, de tehnici, metoda respectivă stă la baza instruirii programate (a autoinstruirii), aflată în momentul de față, pretutindeni în lume, încă într-un stadiu experimental, mai mult sau mai puțin avansat.

Deosebindu-se de sistemul clasic de programare a procesului de învățămînt nu în esență, ci prin mijloacele și tehnicile folosite, instruirea programată prezintă o serie de avantaje care promit o contribuție prețioasă la optimizarea rezultatelor învățămîntului.

Astfel, asigurînd o mai bună înțelegere, fixare și păstrare a cunoștințelor, un nivel mai ridicat de operare cu noțiunile însușite, ea solicită în mai mare măsură gîndirea logică și activitatea independentă a elevilor, permite însușirea aceluiași volum de cunoștințe într-un timp mai scurt (sau a unui volum mai mare de cunoștințe în aceeași unitate de timp), respectă mai bine ritmul individual de activitate al fiecărui elev ș.a.m.d.

Pe lîngă aceste avantaje, sistemul prezintă însă și unele inconveniente. Aplicarea sa de pildă este destul de dificilă : așa-numitele „mașini de învățat” cu care se preconizează realizarea sistemului sînt foarte scumpe, iar elaborarea programelor ori a manualelor speciale (cu care se încearcă înlocuirea mașinilor) nu e deloc ușoară. De asemenea, sfera folosirii instruirii programate e, deocamdată, limitată. Posibilitățile sale nu s-au putut valorifica pînă acum decît pe linia îndeplinirii sarcinilor instructive, nu însă și a celor educative : „...se pot încredința mașinii numai acțiunile care sînt — în principiu — realizabile fără participarea directă a conștiinței omului”⁸.

Există deci obiecte de învățămînt — în special în sectorul disciplinelor umaniste — care nu pot beneficia de avantajele acestui sistem, cum este cazul studiului literaturii, unde programarea ar duce la destrămarea și pulverizarea textului, deci la anularea valorii lui artistice și — implicit — la imposibilitatea realizării sarcinilor educative, a funcției formative a disciplinei.

În studierea altor discipline umaniste (științe sociale, istorice), sistemul nu poate fi aplicat totdeauna, în mod integral. Există însă și discipline, ca limba maternă, limbile străine, care au înregistrat rezultate apreciabile în urma apli-

⁸ Z. Rovenski — citat și de prof. Stanciu Stoian, în *Pedagogia și Cibernetica*, din vol. *Teorie și metodă în științele sociale*, Ed. Politică, București, 1965, p. 517.

cării experimentale a instruirii programate. Pentru istorie, în acest sens, menționăm experimentul întreprins de colectivele de cercetători de la Filiala din Cluj a Academiei Republicii Socialiste România ⁹.

Conjugate sau nu, putînd contribui într-o măsură mai mare sau mai mică la rezolvarea cu succes a sarcinilor procesului de învățămînt, metodele, procedeele și mijloacele tehnice noi sînt pe cale să producă un adevărat reviriment. Pe lângă schimbările pe care le vor produce în conținutul disciplinelor, ele vor cere, fără îndoială, schimbări și în formele de organizare a muncii didactice, care vor trebui să devină mai suple, astfel încît să permită folosirea alternativă sau cumulativă a acestor metode, procedee și mijloace menite să facă munca profesorului mai productivă, să crească rolul activității independente a elevilor, să dezvolte capacitatea lor intelectuală.

Și nu e vorba numai de organizarea activității din clasă dar și a celei în afară de clasă și extrașcolare. Astfel, de avantajele televiziunii s-ar putea beneficia organizîndu-se emisiuni complimentare programei școlare, mai ales emisiuni interdisciplinare (de ex. aspecte istorice, economice, social-politice, cultural-artistice, literare, ale unei epoci).

Aplicarea metodelor, procedeeelor și mijloacelor moderne va provoca modificări și în sistemul de învățămînt, în proiectarea construcțiilor școlare, în pregătirea și repartizarea personalului didactic, va avea repercusiuni chiar asupra concepțiilor și categoriilor pedagogice.

Repercusiuni asupra concepțiilor au apărut încă de pe acum și ele se întrevăd chiar și pe linia preocupărilor cu privire la metodele, procedeele și mijloacele didactice, căci îmbunătățirile preconizate a fi aduse modalităților de utilizare a căilor și a formelor de organizare tradiționale nu pot face azi abstracție de avantajele pe care le oferă metodele, procedeele și mijloacele moderne.

Modernizarea învățămîntului impune revizuirea atentă și restructurarea judicioasă a planurilor de învățămînt, în raport cu exigențele dezvoltării societății și — firește — în raport cu obiectivele școlii.

Revizuirea și restructurarea planurilor vor trebui să aducă modificări nu numai în sectorul disciplinelor fizico-matematice și tehnice, dar și în acela al disciplinelor umaniste, cărora li se poate cere și care pot oferi o contribuție încă și mai valoroasă la dezvoltarea capacității intelectuale și a conștiinței tinerețului școlar.

Pentru aceasta se preconizează, de pildă :

a. *Creșterea ponderii materiilor de învățămînt care formează — nemijlocit — concepția despre lume și viață, prin includerea în planul de învățămînt a unor obiecte de studiu ca : sociologie, organizare economică, etică.*

⁹ I. Krau, E. Krau, S. Cozonac, *Instruirea programată și problemele aplicării ei în școală*, în „Revista de pedagogie” nr. 6, 1964 ; E. și M. Krau, *Asimilarea cunoștințelor de istorie prin autoinstruire programată*, în „Revista de psihologie”, nr. 2, 1965 ; E. Krau, *Studii factorilor învățării în condițiile instruirii programate la istorie*, în „Revista de psihologie”, nr. 4, 1965.

b. *Prelungirea duratei studierii unor discipline școlare* (limba română, de pildă) sub forma reluării sintetice și pe o treaptă superioară a cunoștințelor dobândite anterior.

c. *Renunțarea*, în cadrul școlii de 12 ani, la unele materii care în prezent fac obiectul unor discipline independente (teoria literaturii în clasa a IX-a, de exemplu) și încorporarea conținutului lor în conținutul altor discipline (al lecturii literare, istoriei literaturii române, istoriei literaturii universale).

d. *Stabilirea unei mai juste corelări* între disciplinele umaniste, pentru a se evita suprapunerile și repetările, a preveni diminuarea interesului elevilor, a stimula transferul de cunoștințe, a dezvolta gândirea sintetică și a economisi timp în vederea intensificării activităților menite să asigure cunoștințelor teoretice o mai mare valoare operațională.

De asemenea, se impune înlăturarea repetării unor probleme, prin corelarea diferitelor discipline ca : Istoria, Istoria literaturii române (în special la temele despre cultură), Economia politică, Bazele marxism-leninismului, Geografia economică a R. S. România etc.

La Istorie, în cadrul lecțiilor despre cultură, locul unor înșirări de nume și titluri de opere care nu sînt analizate, trebuie să-l ia cercetarea curenților de gândire și a grupărilor politice din epoca respectivă, a raporturilor dintre ele, cercetare care să permită înțelegerea mai temeinică și a istoriei și a fenomenelor literar-artiste.

Cunoașterea prealabilă, prin studierea istoriei, a determinantelor social-politice, ar permite și reducerea timpului afectat lecțiilor introductive la studiul unei perioade din istoria literaturii noastre (în folosul unei mai adîncite analize a operelor literare). Operarea, în cadrul studierii unei discipline, cu cunoștințele dobândite în cadrul studierii alteia ar permite, de asemenea, stabilirea unor legături interesante și utile și, în general, asimilarea cunoștințelor la un nivel superior.

Modernizarea învățămîntului implică, fără îndoială, și modernizarea concepției tuturor acelor care într-un fel sau altul lucrează pe tărîmul școlii. În perspectiva dezvoltării învățămîntului, profesorul va avea de îndeplinit un rol mai complex decît în stadiul actual, în sensul că rezolvarea problemelor activității sale îl va solicita pe mai multe laturi, cerîndu-i să nu fie un simplu practician, ci în același timp un cercetător, un creator în domeniul educației. Pentru a nu rămîne la periferia procesului de învățămînt, profesorul va trebui să facă efortul de a rămîne figura centrală, de a-și menține rolul conducător în acest proces ; în consecință, el va trebui să cunoască cu precizie scopul acțiunilor întreprinse și să le fundamenteze științific.

Modernizarea gândirii pedagogice presupune o atitudine de respect și de prețuire pentru valorile reale ale școlii românești, pentru experiența didactică pozitivă a învățămîntului tradițional, dar în același timp renunțarea cu curaj la formele rutinare și sporirea receptivității față de înnoirile impuse de dezvoltarea societății.

Calificarea cadrelor didactice la nivelul cerințelor științei contemporane, pregătirea lor în vederea saltului pe care trebuie să-l facă teoria și practica

pedagogică, presupune un complex de acțiuni urgente și de perspectivă, dintre care menționăm doar câteva.

Pregătirea în facultate a viitoarelor cadre pentru învățământ trebuie să aibă în vedere problemele modernizării acestuia, probleme care trebuie să fie abordate atât în cadrul cursurilor de specialitate, cât și în cele de Psihologie, Pedagogie și Metodică. Cursurile de metodică, urmărind să înarmeze pe studenți cu cunoașterea metodelor generale și specifice ale realizării sarcinilor și conținutului diverselor discipline școlare — care și ele vor suferi modificări pe linia modernizării învățământului — nu se pot sustrage necesității de a forma o gândire pedagogică activă. În consecință, cursurile de metodică vor reflecta atât stadiul cât și perspectivele rezolvării moderne a sarcinilor școlii de toate gradele. În mod consecvent, este necesar să se introducă în practica pedagogică metode și tehnici noi pentru transmiterea cunoștințelor, pentru întocmirea fișei psihopedagogice etc.

Perspectivile modernizării impun desigur și unele măsuri urgente privind perfecționarea pregătirii celor care lucrează deja în învățământ.

În acest sens, conținutul activității cercurilor pedagogice, al cursurilor I.P.C.D. ar trebui să oglindească mai viu aspectele noi relevate de practica și teoria pedagogică, să abordeze atât problemele științifice, cât și cele metodice ale modernizării disciplinelor. N-ar fi lipsită de interes atragerea cercetătorilor, metodiștilor și cadrelor didactice la dezbaterea, la nivel universitar, a unor nou-tăți științifice care impun — obiectiv — modificări în procesul de învățământ.

Toate acestea presupun însă și un efort pentru asigurarea bazei materiale necesare dotării cu instalații, aparataj, mijloace moderne etc., a tuturor unităților de învățământ și de perfecționare a muncii didactice.

Studiul de față n-a urmărit să epuizeze multitudinea aspectelor modernizării învățământului, ci să pună în discuție unele laturi ale acestei probleme, legate de predarea disciplinelor umaniste.